

Првослав Т. Радић¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет
 Катедра за српски језик
 са јужнословенским језицима

О СТАЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ РАТА (1915–1918) И О ПОТОЊИМ РЕЦИДИВИМА ТОГА СТАЊА

За време Великог рата (Првог светског рата) аустроугарски је окупатор Србију поделио војним управама на две окупационе зоне: западну, аустроугарску, и источну, бугарску, која је додељена Бугарској као аустроугарском савезнику. Окупациона влада је посегла за уништењем политичке и националне самосвести Србијанаца тако што је, након забране свих домаћих новина, покренула своје пропагандне *Beogradске novine*, на „српско-хрватском” језику, ијекавици и латиници, под уредништвом странаца, тј. немачких и аустроугарских поданика. Кроз језичку редактуру ових новина наметани су облици загребачке (хрватске) варијанте српског језика. У областима које су припале бугарској окупационој зони спровођен је сличан програм као у аустроугарској, само не у правцу хрватизације већ бугаризације српског становништва (забрана употребе српског језика и писма, српских књига, српских личних имена, српске славе и др.). Но, поједини окупациони поступци из Првог светског рата и пређашњих времена, садржани у борби против српског народа кроз подривање српског језика и културе, наставиће да унеколико истрајавају и у каснијим периодима на српским етничким просторима, укључујући и Србију. То ће се и надаље, у новим политичким околностима, у много чему подударати с аустроугарским окупационим плановима из Првог светског рата.

Кључне речи: Велики рат (Први светски рат), окупација Србије, „Београдске новине”, српски језик, „српско-хрватски” језички конструкт, ћирилица, идеологија југословенства.

1. Уводне белешке

Сарајевски атентат (1914) на аустроугарског престолонаследника Ф. Фердинанда, који су на српски Видовдан извели припадници револуционарне организације Млада Босна, показао се као успешан повод и добра прили-

¹ prvoslavr@yahoo.com

ка за већ припреману аустроугарску агресију на Краљевину Србију, али се ова агресија, којом је Србија требало да нестане с политичке мапе Балкана, укључивањем других држава у сукоб врло брзо извргла у рат неслућених и невиђених светских размера – тзв. Велики рат (Први светски рат). После почетних сјајних војничких успеха (Цер, Колубара и др.), српска се војска није успела одупрети појачаним нападима аустроугарске армаде и њених савезника (Немачка, Бугарска),² након чега се са својим државним врхом и делом народа преко Црне Горе и Албаније повукла према северној Грчкој. Србија је, тако, од краја 1915. године била препуштена окупаторима и њиховој освети, уз бројна њихова кршења ратног и међународног права, укључујући и окупаторове денационализаторске и геноцидне поступке,³ који, иначе, нису одликовали друга окупирана подручја у овом рату.

Посебно неповољна околност по Србијанце била је чињеница да су у аустроугарској војсци на овом фронту „Хрвати представљали преко половину састава и неретко заузимали командне положаје” (ЈАРОШЕВИЧ 2012: 30). Десило се, тако, да ни Србијин завет на жртву ради ослобођења српског и других западнојужнословенских народа из аустроугарског ропства, који је утемељивао гласнији део српске политичке и научне елите с почетка рата,⁴ није успео иступити оштрицу антисрпства на хрватској страни. Оно је у делу тамошње елите било већ поодавно исказивано презиром према српском становништву, најпре оном западно од Дрине, његовој православној вери и култури, укључујући и његов српски језик – заправо сам тај назив, – као и српско ћирилично писмо (исп. нпр. РАДИЋ 2021: 547–549, в. фус. 5, 8, 13, 20). А управо се ово писмо на широким просторима западног Балкана (Босна, Славонија, Далмација), најпре од стране домаћег становништва, вековима називало „српским” (ИВИЋ 1971: 153–155), што не може а да већином не сведочи и о исто таквој етничкој основи тих области. Зато се на војничком плану сада то хрватско антисрпство добро читовало не само у високој заступљености Хрвата у аустријским војним редовима приликом напада на Србију, него и у дотад невиђеним њиховим зверствима над српским цивилним становништвом и нејачи,⁵ најпре у Мачви и Подрињу. Има података да

² Св. Столица је отворено стала на страну Аустроугара (50 милиона) у сукобу са србијанским „варварима” (4 милиона), а аустроугарски пораз у овом рату је ставио римокатолички Ватикан у позицију вечитог српског непријатеља (ЖИВОЈИНОВИЋ 2016: 822 /2008/).

³ Вероватно идући за западњачком политичком парадигмом, ЈАРОШЕВИЧ (2012: 30) сматра да је „по избејању ратних дејстава, Беч [...] предузео план широког *културног уништавања Срба*” (курз. П.Р.), иако бољи познаваоци ових повесних дешавања сведоче о *геноциду* над Србима (исп. „принцип уништења расе”, РАЈС 1918: 74), као примеру „германо-аустро-угарског варварства” над једним европским народом (70, исп. РАДИЋ 2005).

⁴ Кроз филологију је за то посебно агитовао најпознатији југословенски лингвист А. БЕЛИЋ (1915: 167–168, исп. о томе РАДИЋ 2022).

⁵ Далека повест указује на снажан бечко-ватикански удео у стварању, одн. јачању хрватске нације (тзв. политичких Новохрвата / Младохрвата), која би након повлачења Турске с

се управо у овим војним редовима налазио и ревносни аустријски каплар, Хрват Ј. Броз, будући комунистички лидер и доживотни председник потоње СФР Југославије, а његов врховни командант био је тада маршал О. Поћорек, корушки Словенац, главнокомандујући аустроугарске војске за Балкан.⁶ Ј. Дучић је у вези с тим забележио да „Загреб није ни дана чекао да тај рат против Србије прими као свети рат за Католичанство против Православља”, те да су у хрватским одредима на Дрини, „у којима је био цвет Загреба, били [...] најогорченији војници аустријски на фронту” (ДУЧИЋ 2018: 200). Повести је општепозната срчана борба хрватског војничког кадра под хабзбуршком заставом и на другим бојиштима, на пример у Галицији против Руса, или на западном фронту против Италијана.

2. Српски језик и писмо под окупацијом (1915–1918)

2.1. Аустроугарски окупатор је Србију поделио војним управама на две окупационе зоне: западну, аустроугарску, и источну, бугарску, која је додељена Бугарској као аустроугарском савезнику. Поред терора над становништвом и пљачкашког односа према туђим националним добрима, окупационе власти нису губиле време ни када је о културном плану реч, па се међу првим задацима окупаторовим по уласку у Београд нашло насилно скидање ћириличких табли и натписа и њихово замењивање латиничким. То је, уосталом, најављивано већ аустроугарским ултиматумима упућеним Србији након Принципове акције у Сарајеву, који су у оквиру крупних и нереалних политичких захтева имали чак и оне који се тичу наметања аустроугарске контроле садржаја у области јавног образовања, културе и издаваштва у Србији. А то је и у претходним временима, уз сталне притиске за прелазак становништва на „царску веру”, било испробавано и у другим српским областима које је окупирао Аустроугарска, на пример у Босни, где су циљно увођене школске књиге и професори из хрватских крајева, као беч-

---

Балкана као бечко-ватикански сателит преузела главну политичку и културну улогу на овим просторима, посебно с обзиром на „опасност” која се појавила стварањем слободне Србије почетком XIX столећа (исп. фус. 2). Као споредан производ оваквог грађења нације, јавља се и њена етнопатолошка димензија, лако исказива у сукобима и ратовима са суседима, а најпре с народом из којег је изведен већински део те нације. Западњачки манир конструисања нових (вештачких) нација из истих, геополитичких разлога наставиће се на Балкану до у наше време.

⁶ Међу аустријском војском је било и мобилисаних Срба, па Љ. Стојановић према сопственим ратним искуствима помиње како су се они „одлично тукли против нас, Србијанаца”, без много вере у могући аустријски пораз (СТОЈАНОВИЋ 1924: 746). Делове босанскохерцеговачких Срба као грађане одане Монархији представљају и неки страни аутори (в. о томе ЕКМЕЧИЋ 1999: 209).

ко-ватиканско средство у борби против тамошњих бројних православних Срба (исп. БОГИЋЕВИЋ 1908: 83). Посредно или непосредно, хрватска подршка аустроугарској управи у овоме била је присутна и у тим временима (А. Старчевић, Ј. Ј. Штросмајер, В. Јагић и др.), а утолико се пре сада, у условима окупације Србије, могло рачунати на издашну помоћ хрватскога кадра у спровођењу окупаторових планова за денационализацију Србијиног становништва.

Пређашњи векови нису донели јаснију кристализацију етничких и политичких односа на западном Балкану између Срба и осталих народа, па је сада, у ово ратно време, исказана снажнија супротстављеност и непреврелост тих процеса, појачаних, унеколико, и неизвесношћу самог исхода рата. Део западнобалканске елите је, на пример, и током самога рата исказивао жељу за наставком аустроугарскога господарења западним Балканом, па је тако и *Мајска декларација* (1917) дела словеначких интелектуалаца јасно исказала тежњу за политичким обједињењем аустроугарских територија насељених Словенцима, Хрватима и Србима (рачунајући и српско становништво Срема). Иза овога је свакако стајала идеја неке врсте „југословенства” унутар Аустроугарске и под њеним старатељством (својеврсни неолиризам), заступана и од самог престолонаследника Ф. Фердинанда, што је свакако био један од разлога његове непопуларности међу Србима, посебно западнима. Требало је да се овом декларацијом преуреди, а тиме и евентуално спаси хабзбуршка монархија од распада у овом рату (исп. ШЕ-МЈАКИН 1997: 372–373, STAVRIJANOS 2005: 520).⁷ Окосница те идеје било је тзв. хрватско државно право, хрватска књижевнојезичка варијанта (тј. загребачка / хрватска варијанта српског језика) и Загреб као политички центар западног Балкана (ЕКМЕЧИЋ 1999: 215). Она је, заправо, подразумевала унитарну хрватску државу с јединственим „хрватским језиком” на овом простору, што је било на линији не тако давно обнародованих планова Првог хрватског католичког конгреса у Загребу (1900) о темељитом покатоличавању, тачније похрваћивању српског становништва западно од Дрине до краја XX столећа,⁸ што је укључивало и тада самосталну Црну Гору (исп.

⁷ Управо је као одговор на *Мајску декларацију* дошла *Крфска декларација* (1917) Владе Краљевине Србије и Југословенског одбора, у којој је истакнута спремност „троименог народа” (Срба, Хрвата и Словенаца, тј. „Југословена”), – који је „један исти по крви, по језику говорном и писаном”, – на живот у заједничкој југословенској држави (Yu historiја 1917).

⁸ Тако је правашки лист *Hrvatska* крајем XIX ст. у србомрзитељском духу, наводно у циљу борбе против српске идеје о „умишљеном великом царству српском”, писао о некадашњим примитивним и „окрутним ’Власима” („грчко-источне вјере”), који су се сада претворили у тзв. Србе и којима нема места у Хрватској уколико не прихвате хрватско име. Они би, наиме, „морали и сами увидити, да у једној земљи не могу живити два народа, који говоре један те исти језик” (КРЕСТИЋ 2019: 448–450, в. фус. 5). На такве екстремистичке планове реаговала је српска штампа у Далмацији (нпр. *Srpski list / Srpski glas*, Zadar, 1880–1905), скрећући пажњу на домете српских етничких простора, као и на само постојање Срба римокатолика у Далмацији, Хрватској, Славонији и Истри (исп. ŽUTIĆ 2020: 93).

МЕДАКОВИЋ 1901, МИЛОВАНОВИЋ 1903: 499–500, ПЕТРОВИЋ 2018: 116, ŽUTIĆ 2020: 59–60). Из овога се дало лако сагледати и шта је чекало Србијанце и Црногорце након по Аустроугарску евентуално повољног завршетка рата, јер су тренутни успеси Црно-жуте монархије на јужним деловима ратишта и окупација Србије и Црне Горе већ били осоколили окупатора и дали му наде у успех својих денационализаторских циљева над српским становништвом. А то је расрбљавање и у овом случају имао спровести пре свега хрватски кадар, наравно преко својеврсне хрватизације српске културе. У ту сврху је ћирилица („српско писмо”), поред тога што је због непопуларности српског имена пред рат била забрањивана у аустроугарским областима у којима су живели Срби (Босна, Херцеговина, Дубровник и др.), сада могла бити коначно забрањена и у самој Србији и Црној Гори. С обзиром на то да је хрватска страна, као католичка, била ударна песница у овим аустроугарским подухватима (в. фус. 5), хитно и безусловно натурање латинице и општи прогон ћирилице пропраћени су и „хрватизацијом” српског језика у Србији, као и потискивањем српског имена из назива језика и другде (ОКУКА 2006: 98, КОВАЧЕВИЋ 2016: 288–290, АРСИЋ 2019: 339, исп. ЛУКАЧ 1998: 79–87). Уосталом, пред рат је најпре у Хрватској, поред укидања ћирилице, назив „hrvatski ili srpski jezik” замењен називом „hrvatski jezik” (ОКУКА 2006: 95).

2.2. Отуда је окупациона влада посегла за уништењем политичке и националне самосвести Србијанаца тако што је, након забране свих домаћих новина, покренула своје пропагандне *Beogradске novine* (15. XII 1915), једине дневне новине у окупираној Србији. Оне су штампане латиницом, под уредништвом странаца, тј. немачких и аустроугарских поданика (Немац В. Ухер, Хрвати Ј. Нестор Оршић и М. Огризовић), а у њима су се у оквиру културних рубрика као аутори појављивали и поједини српски књижевници.⁹ Кроз језичку редактуру ових новина видно су наметане лексеме, изрази и конструкције неуобичајени за српски, посебно србијански (београдски) језички и књижевнојезички миље, тј. облици укључени у стандард загребачке (хрватске) варијанте српског језика,¹⁰ као: *skrb, časnik, menaža, na koncu* (изр.), *svatko, osobito, obraniti, posjet, prijavka, historija, barun, bataljun* (1), *kolodvor, stroj, lubanja, utecište, sasma, sretno, odnošaj, fronta, centrum, obalni* (2), *inozemstvo, zadaća, utjecaj, monarkija, reformni, teritorij*

⁹ Међу најпознатијима је био Б. Станковић, који ће касније негодовати због поштравања језичке уређивачке политике листа, као и све чешћег појављивања новина само у издању на немачком. Можда је то био израз тежње за наметањем немачког као неке врсте престижног језика, што је он и био у Загребу те уопште међу Словенима Аустројског царства и у претходним вековима.

¹⁰ У колоквијалном смислу ће, тако, поједини савремени истраживачи забележити како је у аустроугарском окупационом делу Србије „уведен [...] хрватски, као службени језик” (ДЕДИЋ 2022: 6).

(3), *dapače, pučanstvo, opskrba, zračni, ignoriraju se, utvrda, prodavaonica, sol, općinski, plaća, doplatak, Atena* (4), *ništica, razviće, pekarna, mesarna, rumunjski, koncentrirali* (5), *uporaba, uputa, kemički, čistiona, bojadisaona* (6) и др.¹¹ Као тада у Хрвата, и овде је појачано присуство етимолошкога правописа, различитог од караџићевског, фонетског (*podpukovnik 1, irakška fronta 2, predpostavilo se 3, otpadke 4, obćina, razpita se 5*, исп. и писање футурских конструкција типа *izvršiti će se 4, biti će pušteni 5*), страна имена се преносе изворним правописом (*Salis-Seewis, Otto Gellinek, Rhön 1, Paris, Hadley, Cottingham 2, Jean Weiss 3, Falmouth 5*), а присутне су и латиничке посебности (*nagjen, tvrgjava 1, takogjer, povrijegjeno 2, izmegju, megjutim 3, gragjanstvo, Karagjorgjević 4, sa čugjenjem, uregjavati 5*). Уз доста језичкога шаренила и језичких недоследности, које се свакако крећу од аутора до аутора и од редактора до редактора, није пролазило ни без дијалектизама, углавном западних (исп. *odavle, nijesu 1, omogućilo 4, dućan 5* и др.) (*Beogradske novine* 1916).¹²

Новине су, како се види и из овдашњих примера (нпр. *posjet, povrijegjeno*), излазиле на ијекавици, чиме је вероватно требало да буде јавно манифестована, али и као истина представљена лаж да је ијекавица, и не само та језичка одлика, (првенствено) хрватско обележје,¹³ те и да она долази из цивилизацијски напреднијих крајева. За језик је наметнут назив „српско-хрватски” (МИЛКИЋ 2015: 9, в. 2.3), што је, заједно с гушењем и забрањивањем српске ћирилице, такође већ одавно био део аустроугарске (и аустријске) лингвополитичке кухиње намењене српским етничким просторима (в. 1).

Назив „српско-хрватски” је, тако, био наметан и српској Босни, али се прва одредба („српски”) као „велеиздајничка” све теже одржавала како се рат приближавао (ОКУКА 2006: 97). Овде је аустроугарска власт покушавала наметнути и „хрватски језик” (КРАЉАЋИЋ 1987: 231, ЕКМЕЧИЋ 1999: 360), а у борби против српског елемента сматрао се корисним и термин „босански језик”, као што се то у готово истим центрима и још којегде сматра и данас. У превасходно католичком Дубровнику назив „српски језик” је, као домаћи, међу становништвом био присутан вековима (ИВИЋ 1969), а дубровачка културна баштина је и иначе носила снажан српски печат. Аустријски

¹¹ Ту ће се наћи и *tjedan* (‘недеља дана’), *obitelj* (‘породица’), *tvrtka* (‘фирма, предузеће’) и др. (МИЛКИЋ 2015: 7–8, исп. МЛАДЕНОВИЋ, МИЛИЋЕВИЋ 2011: 543).

¹² Језички анализирано према фототипији *Beogradskih novina* од 1. I 1916.

¹³ С етничко-повеснога гледишта ијекавица је одлика западних Срба, и то најпре православних, на шта су, додуше на свој начин, указивали и многи Хрвати. Тако, круг око хрватског реформатора А. Кузманића, који је предлагао за књижевни језик Хрвата (српску) икавицу, сматрајући је репрезентантом хрватског језика (свакако због тога што је у њој најзаступљенији католички живаљ), – за ијекавицу погрдно каже да је то особина „слидитељах одципљене Цркве източне” (ИВИЋ 1971: 189).

попис становништва у Дубровнику и околини на самом крају XIX столећа (1890) показује да од 11.177 становника 9.713 говоре у кући „српски” (исп. *Dubrovnik* 1897: 64, 67), где је, наравно, превасходно реч о тамошњим Србима католицима. Према овом попису, осталих језика (нпр. италијанског, мађарског, немачког) има несравњиво мање, а „хрватски” нема чак ни своју у рубрику. Упркос томе, овде је аустријска власт још 1849. године била увела „srpsko-hrvatski jezik” као школски предмет (BERSA 2021-II: 104). То је свакако најављивало насилно мењање етничког састава Дубровника и започињање процеса хрватизације. Она ће се и догодити, додуше тек након читавог века, јер ће и половином XX столећа дубровачки Србин Ј. Војновић писати о Хрватима као недржавотворном народу насталом на повесним фалсификатима (АРСИЋ 2019: 412–413, в. фус. 5).

У складу с плановима о издвајању хрватске јединице у тријалистичкој Аустроугарској монархији (аустријско-мађарско-хрватскога састава), назив „српско-хрватски” вероватно је требало да буде тек прелазно решење за српске крајеве, које ће временом, уз поунијаћење, односно темељитију католизацију православног српског становништва, лако прерасти у „хрватски језик”. А у тим плановима свакако не би било места за поштеду Србије. Напротив, како се показало овом окупацијом, она је управо у овоме планирана као главна посланица. (Како тада, тако, изгледа, и данас.)

2.3. Темелито припремљен за своју мисију, окупатор се у Србији устремио и на промену домаћег наставничког кадра, те школских наставних планова и програма, међу којима, на пример, није било места за предратне уџбенике из српске књижевности, историје и географије (МИЛКИЋ 2015: 9). То је све било у служби поробљавања србијанскога живља, његовог расрбљавања и наметања му туђих културних образаца. Један од првих докумената Врховне команде у Бечу, којим се ова питања уређују за окупационе потребе, су *Основни принципи за отварање основних и средњих школа у окупираним областима Србије*, свакако не случајно датиран 27. јануаром (2016), – даном Светога Саве, великог српског светитеља и просветитеља, и утемељивача српске нације.¹⁴ Овде се, на пример, прописује да се виши окупаторски официри имају именовати школским директорима, а за учитеље „аустроугарски поданици, првенствено они из Хрватске, Славоније и Босне”, да ће се настава „вршити на српскохрватском језику, а у употреби ће бити само латинско писмо”, и др. (ДЕДИЋ 2022: 86, курс. П.Р.). У националном и културном обезличавању

¹⁴ У свакојакм антисрпском арсеналу Св. Сава је одавно постао српско обележје на које се треба макар симболички острвити кад год се за то укаже прилика, од спаљивања свечевих моштију од стране Турака у Београду 1595. године до данас. Управо се на тај дан прошле године заштитник грађана Р. Србије, као политички функционер, умешао у једно лингвистичко питање наложивши Министарству просвете да из употребе повуче основношколски уџбеник за српски језик „у којем се негира постојање хрватског, босанског и црногорског језика” (в. РАДИЋ 2022а).

Србијанаца окупатор се устремio и на промену назива места, улица и др. У Јагодини је, тако, „све што је подсећало на династију Карађорђевић или на ранију историју било [...] избачено и забрањено” (78).¹⁵

2.4. Ни с бугарским окупатором на југоисточном сектору стање није било боље. Бугари су одмах прогласили коначно ослобођење наводно својих „западних крајева” са градом Нишом у средишту, што је био део старих експанзионистичких тежњи бугарске елите. Од друге половине XIX столећа, често уз подршку дела страних филолога, махом руских, бугарски су језикословци (нпр. М. Дринов, А. Теодоров-Балан, Д. Матов) западну бугарску језичку границу проналазили у области Поморавља, Косова, Метохије, па и југоисточне Црне Горе (Сталаћ – Прокупље – Приштина и даље) (исп. МИСИРКОВЪ 1898). Иако ће бугарска филолошка наука прилично дуго истрајавати на оваквом приступу, она ће линију домета бугарског језика на западу касније унеколико обуздати, повлачећи се из црногорских и косовскометохијских области према југоисточној и источној Србији (угл. до линије Врање – Лесковац – Прокупље – Ниш – Сталаћ – Зајечар), која ће, као и македонска област у целини, остати у домету бугарских филолошких и других интересовања. У подвођењу источних српских области под бугарске, бугарски филолози су пре свега полазили од широко заступљених морфолошких одлика (неких и далеко западније распрострањених), на пример од чланске морфеме, аналитичке деклинације и др., сматрајући их унутарњим својством бугарског језика.¹⁶ У несрећном садејству с традиционалним бугарским филолошким приступом наћи ће се почетком XX столећа најпре дешавања у Другом балканском рату (1913), који је Бугарска повела против српске војске у намери да оствари своје територијалне претензије у Вардарској Македонији. Пошто је овај рат изгубила, Бугарској је савезништво с Аустроугарском сада била прилика да се са својом војском врати у Македонију и делове Србије, о чему њена елита неће престати да машта ни у потоњим временима.

Бугарски окупатор се зато сада осветнички и крајње нељудски понео према српском становништву (физичко уништење домаћег живља, пре свега интелигенције, интернација становништва, пљачка и др.) и његовој културној баштини,¹⁷ посебно према српској православној цркви. Забележено

¹⁵ Изузетак су чинили Обреновићи, па је једна јагодинска улица била названа по Александру Обреновићу (78), за шта разлог вероватно лежи у аустрофилској оријентацији ове династије, пре свега њених последњих владара.

¹⁶ Бугарска страна је тиме негирала и општебалкански, тј. балканистички карактер ових језичких црта, али ће касније у бугаристици и овде доћи до извесног заокрета у правцу признавања низа општебалканских језичких појава (нпр. код К. Мирчева).

¹⁷ Недавно је шира научна јавност сазнала за одушевљење некадашњег бугарског филолога Б. Цонева што је северно од Шар-планине, наводно, „запазен по-чист бугарски, отколкото е в крайните македонски околии” (КОЧЕВА и др. 2020: 42). А та истраживања су у Србији управо вођена 1916. год., дакле усред Првог светског рата, и под заставом бугарских окупаторских снага.

је да је „суровост коју су Бугари показивали у обрачуна са Србима дубоко [...] изненадила и њихове савезнике – аустријске окупаторе” (ЛУКАЧ 1998: 80), иако су Срби у овом рату сабрали довољно разлога да верују да су обе стране, у такмичарском духу, једна другу изненађивале по тој особини. У областима које су припале бугарској окупационој зони спровођен је, дакле, сличан програм као у аустроугарској, само не у правцу хрватизације већ бугаризације српског становништва и његове културе. Овде је била забрањена употреба српског језика и писма, српских књига, српских личних имена (новорођена деца су могла добијати само бугарска), српске славе, а била је забрањена и употреба српске ношње, – посебно шајкаче (КОЉАНИН 2020: 611–612 /2014/, МИЛКИЋ 2015: 14–15, исп. ЛУКАЧ 1998: 79–87). Овако тешко стање под окупатором покренуло је у Србијанаца Топлички устанак (1917).¹⁸

3. Из окупације у укопацију

3.1. Из посве кратко представљенога стања српског језика и писма, унеколико и просвете и културе у окупираној Србији у време Првог светског рата, као један од закључака можемо издвојити тадашњу тешку судбину двеју српских културних тековина – *српског језика* (пре свега самог његовог назива) и традиционалног *српског писма*, ћирилице. Видимо да је окупациона денационализаторска оштрица, не случајно, управо била уперена против ових српских идентитетских обележја, али и да је та власт спроводила оно што је већ много времена уназад било део програма и германских (Аустријанци, Немци) и словенских (Бугари, на посебан начин и Хрвати) окупатора на широким српским етничким просторима. Но, Први светски рат окончан је 1918. године победом сила Антанте (Русија, Француска, В. Британија, Србија, Ц. Гора и др.) над Централним силама (Аустроугарска, Немачка, Бугарска и др.), уз победничку, готово пресудну улогу освежене и ојачане српске војске (Солунски фронт). Тиме су широм отворена врата да Срби, након пораза те и распада Аустроугарске, заједно с делом других јужнословенских народа (чак и с онима који су им у овом рату били огорчени непријатељи), покушају изградити некакву државну заједницу (исп. фус. 7). То ће и бити остварено формирањем југословенске државе – најпре монархистичке (1918–1941), потом комунистичке (/ социјалистичке, 1945–1992), политичких творевина које ће се одржавати готово до самога краја XX stoleћа. Но, поједини окупациони поступци из Првог светског

¹⁸ Различити облици насиља спровођени су и над Србима у Црној Гори, а на удару су и овде биле културне вредности, као српски језик, ћирилично писмо, православна црква, посебно негована немањика традиција и др. (ЛУКАЧ 1998: 83–84). То исто се још пре односило на Србе у аустроугарским покрајинама за време рата, нпр. у Босни и Херцеговини (84–87).

рата и пређашњих времена, пре свега борба против српскога народа кроз подривање српског језика и културе, наставиће да у различитим облицима и кроз различите појаве истрајавају и у каснијим периодима на српским етничким просторима, укључујући и Србију. То ће се, дакле, иако у новим политичким околностима и под окриљем идеје југословенског заједништва (парадоксално: пре свега српско-хрватскога), у многочему подударати с аустроугарским окупационим плановима из Првога светског рата. Ако бисмо се макар летимично задржали на основним овим појавама, које сам у наслову еуфемистички назвао *рецидивима* аустроугарске окупационе политике, могли бисмо издвојити бар неколика хронолошка момента вредна пажње.

3.2. Службени језик Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (потоње Краљевине Југославије), створене непосредно након Првог светског рата, назван је званично „српско-хрватско-словеначким” (чл. 3 Устава од 28. VI 1921, в. ШРКА 1999: 69), што је било у складу с тадашњим политичким конструктом о једном троименом народу и његовом језику (в. фус. 7). Ипак, овај је назив имао више политичко-симболичку и репрезентативну улогу, уз пре свега устоличење термина „српско-хрватски” / „српскохрватски” (а у Хрвата и „хрватски или српски”) и, наравно, термина „словеначки” језик. До јединства се на овом терминолошком плану и тада тешко долазило између Срба и Хрвата, па су се у припреми Устава јављали различити предлози и варијације у погледу назива и употребе језика, чак и усамљени предлог да (српски) језик буде подељен на „српски” и „хрватски”, тј. да „српски” и „хрватски” званично буду узимани као посебни језици у држави (ОКУКА 2006: 360),¹⁹ што ће и надаље бити опсесија појединих хрватских кругова (исп. 3.4). Што се ћирилице тиче, она је наставила релативно слободан живот међу Србима, пре свега у Србији, где су одмах по ослобођењу, у најкраћем року, на јавним местима и другде враћени ћирилички натписи. Још је у Крфској декларацији (1917, в. фус. 7), поред осталог, у т. 6 стајала одредба о *равноправној и слободној употреби ћирилице и латинице* на целој територији Краљевине, уз назнаку да су државне и самоуправне власти обавезне користити обе азбуке, „саображавајући се у томе жељи грађана” (Yu историја 1917). Но, на хрватској страни ће се све чешће зарад, наводно, заједничког културног живота тражити свеопште прихватање латинице (као „практичније” и „благогласније”), те потискивање и жртвовање ћирилице, – било кроз њено везивање само за одређене, макар и свечане функционалне стилове, или њено утамничење у оквирима црквених и манастирских зидова (што је била и давнашња намера Аустрије, исп. ИВИЋ 1971: 170),²⁰

¹⁹ Не улазећи у тадашње лингвистичке садржаје ових термина, може се констатовати да ће се и у потоњем периоду засебни термини „српски” и „хрватски” појављивати на различитим, обично нижим нивоима употребе.

²⁰ Није случајност што се данас српска ћирилица у Хрватској (нпр. Задру), као члану Европске

било кроз њено отворено укидање. То је, уосталом, подржано и појединим предлозима српских поборника југословенства (југоилузиониста), који су већ на размеђу два столећа предлагали напуштање српске ћирилице (нпр. Б. Поповић, Ј. Скерлић) и окретање латиници (исп. РАДИЋ 2021: 548).

Слабљење Краљевине Југославије, што је најављено стварањем Бановине Хрватске (1939), као по многочему независног и државотворног југословенског политичко-територијалног дела (Хрватска, Славонија, Далмација с Дубровником, делови Босне, Херцеговине, Срема), означило је почетак појачане хрватске борбе за независност, исказане пре свега нетрпељивошћу према тамошњем бројном српском становништву и његовим културним тековинама (исп. фус. 5, 8, 13, 20). Један хрватски поверљиви документ управо из 1939. године говори већ о јасно организованој хрватској подривачкој политичкој делатности у оквиру које се, између осталог, налаже истицање хрватства „на svakom mjestu i u svakoj prigodi“, на пример кроз строго раздвајање хрватских књижевника од српских, хрватске књижевности од српске, хрватске историје од српске. „Dobro će nam doći – стоји у документу – i izvjesna nastojanja dijeljenja jezika. Neka se i to pokuša“ (Šipka 1999: 89). У документу се, поред осталог, процењује и да је хрватска страна у погледу рушења Југославије у повољном међународном положају, – при чему Хрватима „u veliko pomaže katolička crkva s jedne strane i međunarodni komunizam s druge strane“ (90, курз. П.Р.).

Документ је, може се данас рећи, био увелико визионарски (исп. фус. 22).

Овакав хрватски однос према Србима ће се убрзо много јасније испољити у време Другог светског рата, за Хитлерове творевине зване Независна Држава Хрватска (НДХ, 1941–1945, настављач територијално проширене Бановине Хрватске), у погледу већ познате тешке судбине тамошњег српског народа. То је стање, поред геноцида над Србима (а њих је тада овде било 1.847.000, тј. 30,65%), обележено и гушењем српске културе и идентитета, а на језичком плану наметањем „хрватског“ језика и латинице, као и етимолошкога правописа.²¹

3.3. Комунистички покрет, спремајући се за подривање и рушење југословенске монархије већ након њеног стварања, морао се заокупити, најзад, и многим језичким питањима која су се тицала будуће, нове Југославије. У складу с најављеним федеративним начелом будуће државе, комунистичка власт већ током Другог светског рата рата утврђује да се материјал АВНОЈ-

---

уније, Србима почиње забрањивати и на гробљима, што је јасан израз хрватске (и не само хрватске) опсесије за уништењем српских етничких и културних трагова на западном Балкану (в. фус. 5).

²¹ Своје специфичности у вези с овим имаће и стање у окупираној и подељеној Србији у Другом светском рату (поново од стране немачких и бугарских, те хрватских, али и мађарских, италијанских и албанских окупационих снага), али се на томе овде нећу задржавати.

а, на пример, има објављивати на „српском”, „хрватском”, „словеначком” и „македонском” језику (ŠIPKA 1999: 117, исп. ОКУКА 2006: 227). Одвајање „хрватског” од „српског”, и све оно што из тога произилази, остало је, дакле, у континуитету с неким пређашњим хрватским приступима овоме питању (в. 3.2), посебно из времена НДХ, али ће наћи места и у потоњим. Ова четири „језика” наводиће се и 1945. године у првим званичним документима нове, комунистичке власти, у тзв. Демократској Федеративној Југославији (ЛУКОВИЋ 2000: 325–326). У вези са ставом комунистичкога покрета према ћирилици, чинило се да је у Хрватској током рата и непосредно после њега она у слободној употреби међу српским становништвом, те да остварује релативно равноправан статус у односу на латиницу, што не чуди ако се зна да је у партизанским јединицама у Хрватској терет антифашистичке борбе изнео на леђима српски народ.²² Овакво стање ћирилице се, изгледа, није односило и на Србију, можда због осветничког, у првим поратним годинама свакако и окупаторског односа комунистичког врха према Србији,²³ која се између два рата оштро супротстављала комунистичком покрету и његовој идеологији. У сваком случају, Београд као главни град комунистичке Југославије мораће постати политичким расадником нових југословенских „језика”, па ће *Službeni list* нове државе овде бити штампан и у „хрватском” издању, латиницом и ијекавицом, с нешто „хрватских” језичких особености, што лексичких (нпр. *16. ožujak* већ у заглављу листа, *uvjet, prijašnji, osobna karta, financije, kućedomaćin, općinski*), што правописних, рачунајући и етимолошка правописна решења (*otsjek; bit će, obavijestit će se, odredit će*) (*Službeni list* 1945: 1).²⁴ Тако је овиме хрватски комунистички лидер Ј. Броз, некадашњи аустријски каплар, пригодно обележио тридесетогодишњицу покретања *Beogradskih novina* аустроугарског окупатора (в. 2.2), и то у самом Београду, сада, наводно, слободном. У погледу назива језика, тешко је, ипак, проценити ко је био милостивији према Србијанцима и њиховом језичком идентитету, аустроугарски окупатор, који је за језик онога дела Србије којим је управљао прописао назив „српско-хрватски”, или комунистич-

²² Због тога ће нова југословенска власт бити принуђена да српски народ прихвати као конститутивни у Хрватској, и то све до 1990. год., до пред распад СФРЈ, кад му је тај статус укинут. Наравно, не треба сметнути с ума да је комунистичко руководство од самога почетка било у хрватским рукама, а оно је и по основи комунистичке идеологије морало бити антисрпско (в. 3.2).

²³ За мене је добра илустрација тога потрајалога комунистичког односа према Србима и став мога професора са студија, који је једном приликом, у поводу српских националистичких струјања у Србији 90-их година прошлог века, незадовољан постојањем тадашње националистичке опозиције, прокоментаришао: „Мало смо их убијали!” Тек сам касније схватио да је он заправо парафразирано речи хрватскога комунисте С. Крајчића, првог послератног начелника озлоглашене ОЗНЕ и верног Брозовог саборца, а оне су се такође односиле на Србе.

²⁴ Језички анализирано према фототипији прве стране *Službenog lista* од 16. IV 1945.

ки, који је усред Београда свој главни државни и партијски гласник издавао (и) на „хрватском”, тј. на загребачкој варијанти српскога.

3.4. Комунистичка власт, ипак, није могла бити задовољна својим потратним језичким решењима која су се односила на Србе и Хрвате, пре свега преурађеном поделом на „српски” и „хрватски” језик, као и на слободну употребу ћирилице, посебно ако би то подразумевало национална размеђавања, у којима би бројнији Срби поново могли бити у предности. Јер, чини се да је и ово Србима било довољно за неговање свести о српском језику на широким српским етничким просторима, те и о ћирилици, као једном од главних српских културних стожера. Зато је у борби против ових српских националних и идентитетских тековина Брозова власт посегнула за другим решењима, директно штетним по Србе, заправо онима из времена аустроугарске окупације западнога Балкана, Србима добро познатим. Тако је у т. 2. Новосадскога договора (1954) за „заједнички”, заправо српски књижевнојезички простор (Србија, Црна Гора, Босна, Херцеговина, Хрватска) наложено двонационално именовање језика (у Србији: „српскохрватски”),²⁵ иако су се током новосадског скупа могли чути и гласови да би се „у унутрашњој употреби” (у земљи), ипак, могли користити и краћи облици – „српски” и „хрватски” (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 329). Над одлукама „Договора“ бдели су Брозови преторијанци („мрзовољни епигони послушности и јалови интерпретатори изанђалих теорија”, Р. Пешић), нарочито у Србији, и толико успешно да је управо овде, захваљујући тадашњој што престрашеној што национално несвесној и(ли) поткупљивој србијанској елити, назив „српскохрватски” („српско-хрватски”) оставио снажне изданке до данашњих дана (в. 3.5). С тим је, на притисак хрватске стране (Ј. Хам, Ј. Смодлака и др.), поново заједно ишло и питање писма, па је и у погледу његове употребе на овом скупу начињен тактички маневар, којим је у т. 3 проглашена наводна равноправност ћирилице и латинице. То се, наравно, у пракси, сводило на злоупотребу ове одредбе, – те по први пут резултовало слободним и незадрживим продором латинице у Србији.²⁶ А. Белић, београдски лингвист, истакао је у дискусији на скупу да је „слободна употреба латинице поред ћирилице у неким крајевима нашег народа дала [...] већ

²⁵ У претходно спроведеној анкети Матице српске, будући дисидент М. Московљевић је указао на то да „skrpļjeni naziv” *српскохрватски језик* није добро решење, јер он „zapravo znači hrvatski jezik kako ga Srbi govore” (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 267), на шта ће Србе касније злурадо подсећати и хрватски лингвисти (нпр. Д. Брозовић).

²⁶ Припремајући политички терен, Брозови су активисти (нпр. Р. Лалић) исказивали задовољство што се као „тенденција зближавања” латиница јавила и у Београду „код ширег круга напредних писаца”, или приликом штампања тамошњих часописа и књига (МИЛОСАВЉЕВИЋ, СУБОТИЋ 2014: 191). Ипак, М. Московљевић је и у овом случају отворено, и прилично храбро за то време, указао на то да се „posle rata odozgo često daje prvenstvo latinici” (268, курз. П.Р.).

позитивне резултате” (338). „Црвеном Ватикану” је, као и „црном”, нарочито било важно „да се ћирилица и у матичној републици [Србији] порази мирнодопском офанзивом” (КОШУТИЋ 2018: 547), да постане музејски артефакт, па је, тако, и сам текст овога „Договора” откуцан латиницом, што је и у симболичком смислу српским партијским кадровима и њиховим послушницима остављало јасну поруку за будућност.

Но, ако то неко од србијанских комуниста и није могао ваљано протолковати, случај смењенога Благоја Нешковића (1907–1984), високог партијског руководиоца, који је погрешно веровао да се може бити и добрим Србином и ваљаним комунистом, била му је довољно снажна опомена. Нешковић је, наиме, од Брозовога партијског апарата 1952. године оптужен за „великосрпски шовинизам”, који је, како се наводи у оптужници, испољавао много пута и у различитим формама, – „*čak i na takvim, ne samo za komunistu, nego i za običnog građanina beznačajnim sitnicama, kao što su na primer, natpisi latinice u Beogradu*” (MIRKOVIĆ 2018: 113, курс. П.Р.). А управо је Нешковићево искључење показало да писмо као национална одредница једног народа, посебно српског, не може бити „безначајна ситница”, те да је Броза клика то добро знала када је одлучила уклонити Нешковића годину-две пре Новосадског договора.²⁷ То је било довољно за сејање негативног партијског односа према онима који штите ћирилицу („идејно-политички неподобни”, „шовинисти”, „верски мрачњаци”, „конзервативисти” и др.).²⁸ И поред указивања на одређене предности латиничнога писма у југословенским оквирима,²⁹ што је нарочито био део комунистичке мантре („богатство писама”, „богатство језика”, „богатство култура”, „богатство нација” и др.), П. Ивић ће касније указати и на свесну тежњу „комунистичких власти у Србији, које су у прихватању латинице гледале допринос приближавању западним деловима Југославије и учвршћивању државног јединства” (ИВИЋ 2014: 363 /1992/).³⁰ А шта је у комунистичкој терминологији за Србијанце значило „приближавање западним деловима Југославије” употребом лати-

²⁷ Јако је за ово питање поучан и детаљ да ће много касније, 1984. год. СК Србије одбити Нешковићев захтев за рехабилитацију, претпостављам под једноставним образложењем: „И после Тита – Тито”!

²⁸ О терору комунистичке власти и државних језикословаца над ћирилицом, па и тадашњим изналажењима различитих оправдања за укидање ћирилице, од којих многа и данас колају у србијанском јавном простору, в. језгровит преглед у КОШУТИЋ 2018.

²⁹ Ти оквири су унеколико били и нада Србима да могу о(п)стати у истој држави, што је од српске матице тражило бројне и непрестане уступке. Но, како су Други светски рат и његови резултати остајали у све даљој и магловитијој прошлости, тако су западни Срби бивали у све тежем положају, посебно у Хрватској (в. фус. 5), па је и свест о узалудности Србијиних уступака Федерацији постајала све развијенија.

³⁰ Пар деценија раније, у посве другачијим, строжим политичким околностима, Ивић је записао да је за ширење латинице одговорна „добронамерност људи” да се приближе Хрватима (ИВИЋ 1971: 210).

нице (и натурањем двонационалног назива језика) требало је да се до данас научило.

3.5. И након коначног распада комунистичке (/ социјалистичке) Југославије и осамостаљења Србије (2006), показаће се да Србима из разноразних разлога није лако изаћи из југословенског челичног загрљаја. Иако је *Устав Србије* из 2006. године коначно и недвосмислено прописао да су „у службеној употреби *српски језик* и *ћирилично писмо*” (чл. 10, курз. П.Р.),³¹ пређашње је стање умногоме – по основи назива за језик, а посебно по основи неравноправне употребе два писма, – остало на снази. Водећи слојеви србијанске елите тешко ће се ослобађати основних одредби Брозовог Новосадског договора: двонационалног назива језика („српско(-)хрватски”) и наводне равноправности ћирилице и латинице, уз различита академска довијања и сналажења у својим аргументацијама. За то су и сада понављана стара и изналажена нова оправдања (нпр. да је термин „српско-хрватски” погодан јер обухвата на истоку Србе, а на западу Хрвате,³² да „српскохрватски” чак означава и књижевнојезички период, пандан српскословенском, славеносербском и др.), – а није изостављано ни оно о потреби остављања отворених врата Србије за још неко југословенство.

Тако, термин „српско(-)хрватски језик” и даље повремено истрајава у појединим доменима употребе, дакле, не само на индивидуалном плану, код појединих српских интелектуалаца, а стање у погледу очувања и неговања ћирилице је, заправо, све теже. Речник САНУ, који је почео излазити у комунистичко време 1959. године као *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, и данас излази под одредбом „српскохрватски”, иако је још крајем XIX столећа у Српској краљевској академији планирано да излази као „српски”. Од издавача не стижу довољно јасни научни разлози због чега речник и данас излази под тим називом, као што за то нема образложења ни пред широм домаћом публиком, на пример у неком од новијих речникових томова (исп. РАДИЋ 2017). Можемо се само надати да разлог за очување назива Речника нису у међувремену стигле похвале с хрватске стране за остајање на „српскохрватском” називу најзначајнијег лексикографског подухвата у Срба (исп. фус. 25). Некако се поклопило да је и у овим временима Матица српска (Нови Сад) остала тумач и оправдавач „србокroatизма” и латинице, па тако у Матичином *Правопису српскога језика* читамо да се препоручује термин „српско-хрватски” (/ „хрватско-српски језик”), – и то као „стручно-научни термин” (ПЕШИКАН и др. 2016: 86),³³ у шта се, дакле,

³¹ Питање мањинских језика у Србији и њихових писма такође је регулисано Уставом.

³² Овакав приступ сужава српски етнички простор, који се већ вековима протеже и западније од онога који би се могао сматрати хрватским (исп. фус. 5).

³³ Из свега овога могло би се погрешно схватити да су немачки и аустријски филолози с почетка XIX столећа (нпр. Ј. Грим, Ј. Копитар), конструктори лингвополитичкога термина

уставне одредбе не могу уплитати. Прво издање *Правописа* датира 1993. годином, а у науци је остала белешка да је П. Ивић и тада, у већ нешто погоднијим политичким условима по Србе, наилазио на неразумевања под кровом Матице, где му је као лингвисти светскога гласа требало доста труда и залагања не би ли био прихваћен његов предлог да Матичин правопис буде објављен под називом *Правопис српскога језика*, а не „српскохрватског” (ИВИЋ 2014а: 61).³⁴ Поменути правопис ће, тако, мимо уставне одредбе прописивати и оба писма, тек формално назначавачући приоритет употребе ћирилице у односу на латиницу, а приређивачи ће дати себи право и на обнародовано веровање да ово двоазбучје не може бити штетно по српску културу, и то док ћирилица не буде била заиста угрожена (ПЕШИКАН и др. 2016: 15). Дакле, несвакидашња процена предности употребе оба писма („двоазбучје не може бити штетно”, в. фус. 38), као и процена угрожености ћирилице („док ћирилица не би заиста била егзистенцијално угрожена”) – остале су у домену надлежности приређивача Матичинога правописа. П. Ивић ће, међутим, у вези с познатом флоскулом о предности употребе оба писма, још 1992. године устврдити да „то више није предност” (ИВИЋ 2014: 297), али ће његов глас бити све више утуљиван далеко мање вредним, али бројнијим гласовима његових „наследника”.

Поред једног броја србијанских политичара, ни поједини србисти нису данас способни да схвате, или то из разноразних разлога не желе (исп. фус. 27), да су у југословенско време Србима наметнути назив „српскохрватски језик” и латиница као „равноправно” писмо међу Српством имали колико-толико оправдања у томе што се чинило да ови компромиси могу представљати политички залог опстанка Срба западно од Дрине, пре свега у Хрватској (исп. фус. 29). Један број србијанских језикословаца, институционално добро распоређених, као да тешко поима да након протеривања највећег дела Срба из Хрватске не постоји никакав разлог за даљим компромисним решењима која би била на штету српског идентитета.

*

„српско-хрватски језик”, затим потоње германске војне армаде из Првог светског рата, те њихови комунистички настављачи након Другог рата и у доцнијим временима, – овим термином желели ширити науку и струку међу Србима. Напротив, овај термин, скован у бечко-ватиканским канцеларијама и натучен као врста добро познате кошуље преко српског етничког простора, као такав не може бити научно него само добро смишљено окупационо средство (исп. фус. 5).

³⁴ Аутор овде на суптилан начин указује и на дугу традицију „Матичиног неговања српскохрватског језичког заједништва” (32), што, чини се, лако асоцира и на посебно место Војвод(ов)ине Српске у Брозовим антисрпским геостратешким плановима. (О Ивићевој улози в. шире у РАДИЋ 2021а, а о извесним посебностима у приступу новосадскога филолошког центра србистици исп. РАДИЋ 2022а).

Тешко се данас може порећи постојање дугог и снажног континуитета у борби против основних српских идентитетских обележја на Балкану – назива „српски језик” и ћириличнога писма, као што се не може оспорити ни даља жеђ за контролом српскога школства, његових наставних садржаја и српске културе у целини. Ту борбу углавном воде или диктирају спољашњи чиниоци,³⁵ а те своје тежње они неретко и непосредно спроводе као окупационе снаге у српским земљама, кад год им се за то укаже прилика (исп. фус. 39). Позната је, тако, нарочито посредничка улога у овоме хрватске стране, односно већ традиционална њена заинтересованост за српска (нпр. у својој средини) и србијанска културолошка питања (А. Старчевић, В. Јагић, Т. Маретић и др.). А то се хрватско душебрижништво, захваљујући српским југоилузионистима и еврозанесењацима, пропело данас и на врхунске србијанске научне и културне (РАДИЋ 2021б),³⁶ или политичке институције (РАДИЋ 2022а) које се баве питањима српског језика и писма, или су им ова питања у надлежности (исп. 3.5). Челници неких од тих политичких институција радо су, на пример, недавно поручивали Србима у Словенији да чувају српски језик и ћирилицу, док је у исто време ћирилица у Србији препуштена расапу, а из низа домена (нпр. банкарског) потпуно је протерана. За вањски удар на српско писмо добар је пример тзв. Венецијанске комисије (званично: Европске комисије за демократију путем права, као тела Савета Европе), која је на Устав Србије из 2006. године, што поред „српског језика” прописује употребу ћириличног писма као службеног у Србији (за Србе), изнела примедбу да је тиме угрожено право националних мањина на језик, јер се употреба латиничног писма – „које већина мањина *радије користи* [!], више не спомиње изричито у Уставу” (према АНТОНИЋ 2016: 940 /2007/, курз. П.Р., исп. фус. 31). На овај догађај осврнуо се и Д. Збилић, који у везу с овим доводи и потоња колебања србијанске власти око доследне одбране уставне одредбе која штити назив „српски језик” и ћирилицу (ЗБИЉИЋ 2020,

³⁵ Овде, како сам и показао, уопште не мислим потценити „домаће” снаге, чији временски распон деловања такође није мали. Он траје активно бар од времена када В. Караџић у писмима на немачком уваженим западним филолозима употребљава термин „српско-хрватски” („serbisch-croatische”, в. фус. 33), а у српску ћирилицу уноси латиничко (католичко) *j*, супротно предлогу С. Мркаља, чинећи је тиме раритетом у свету словенске ћирилице, – па све до данас, када низ савремених српских лингвиста (и србиста) отворено или потворно флертује са србокроатистичким називом свога језика и(ли) с латиницом (исп. 3.5).

³⁶ Пре извесног времена приложио сам чланак за један београдски часопис посвећен М. Ивић, након чега ми се, по налогу хрватскога члана редакције, јавио уредник с јединим захтевом да из свога текста избришем одредбу „тзв.” дату уз назив „српскохрватски језик”. Објашњавајући уреднику због чега нисам у могућности да прихватим захтев, подсетио сам, најзад, да би било лепо да и у редакцијама научних часописа, или у лексикографским уредништвима и одборима у Хрватској има чланова Срба, као што у нас на тако важним местима има Хрвата, на шта нисам добио коментар.

в. 3.5).³⁷ Тиме се, заправо, по принципу тзв. позитивне дискриминације националних мањина, Србијанцима од стране ЕУ, као својеврсног аустроугарског настављача на Балкану, намеће туђе, окупационо писмо у сопственој држави, где су, супротно уставној одредби, већ од другог разреда основне школе овдашња деца принуђена учити латиницу уз натамошње бројне и разнолике проблеме. Они су најпре везани за дуготрајно мешање двају писама, па и два принципа (исп. писање *лј* м. *љ*, *нј* м. *њ* код србијанских ђака), док ментално полатинчење све чешће резултује и погрешним читањем и преношењем бројчано-словних комбинација (нпр. 7Б као 75 или 76 и др.).³⁸ А Србијанци су наивно веровали да су се још у Првом светском рату, жртвовањем оног најбољег што су имали, ослободили таквих окупаторских и денационализаторских насртаја.

У спрези с таквим, вањским ударима није скинуто с дневног реда ни питање назива језика којим Срби говоре, па смо и данас сведоци активног потурања различитих назива за српски језик, наводно политички коректних, и увек радо прихватаних у деловима одрођене домаће елите. У том се духу појавио и рециклирани хрватски предлог „наш језик” из давних времена, у не тако давној *Декларацији о заједничком језику* (Сарајево 2017). То што је он оживотворен као пилот-пројекат у неким америчким универзитетским уџбеницима посвећеним српском језику и његовим варијантама (РАДИЋ 2023), довољно говори о организационим центрима и финансијским извориштима ове антисрпске кампање. У прилог томе иде и чињеница да у јужној србијанској покрајини, Косову и Метохији, фактички окупираној након агресије од стране НАТО савеза³⁹ на Србију и Црну Гору, Срби трпе терор сепаратистичке шиптарске власти и ако само затраже да им се административни позиви достављају на српском језику, а тек се о заштити српскога писма овде нема шта говорити.⁴⁰

³⁷ Д. Збиљић је на челу Удружења за заштиту ћирилице српског језика (Ћирилица) и објавио је велики број радова посвећених одбрани српскога писма, исп. у новије време ЗБИЉИЋ, ГАЈИЋ ЖОЉА 2021.

³⁸ О оваквим проблемима нема посебних истраживања, а она вероватно не би политички била ни пожељна. На питање једног ђака другог разреда једне београдске основне школе, упућено учитељици, „Зашто ми морамо учити и латиницу?”, одговор је учитељичин био посве бесловесан: „Да знате” (!), што је по озбиљности и мисаоној дубини отприлике на нивоу онога да „не може бити штетна” (исп. 3.5).

³⁹ Сједињене Америчке Државе (иницијатор и предводник), Белгија, Велика Британија, Данска, Исланд, Италија, Канада, Немачка, Норвешка, Португалија, Турска, Француска, Холандија, Шпанија. Неке од ових држава су и у пређашњим временима биле окупатори Србије (Турска, Немачка), а неке су заправо свој окупаторски статус у међувремену обновиле (Аустрија, Хрватска, Бугарска и др.) учествујући под именом КФОР у НАТО снагама на Косову и Метохији.

⁴⁰ Као националној мањини, Србима се, и кад се у овој лажној држави пред тзв. међународном заједницом покушава одглумити поштовање права мањина на језик и писмо, намеће латиница (случајно или намерно, често и она тзв. ошишана, без дијакритичких знакова), па је

Удар на основна национална обележја Срба, – назив језика с традиционалним националним предзнаком („српски језик“) и српско писмо (ћирилицу), – несумњиво је део вајкадашњег, превасходно западњачког пројекта голе отимачине над српском културном баштином (и материјалном и духовном), распрострањеном широм западног Балкана, и не само тамо. И то је једини начин како се ова повесна дешавања могу схватити од стране мислећих и непристрасних истраживача, али би то за Србе морао бити само први корак у борби против нарастајуће сваковрсне окупације српског народа, пре свега оне најмање приметне, духовне.

Цитирана литература

- АНТОНИЋ, Слободан. „Венецијанска комисија и ћирилица.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, III (прир. Б. Нешић, и С. Петровић). Београд: Catena mundi, 2016, стр. 940–942 (репринт).
- АРСИЋ, Ирена. *Срби у Дубровнику*. Београд: Задужбина Владете Јеротића, 2019.
- БЕЛИЋ, Александар. „Србија и јужнословенско питање.” [1915] У Александар Белић, *Историја српског језика – студије, расправе, критике*, Изабрана дела Александра Белића, 7. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999, стр. 77–171 (репринт).
- БОГИЋЕВИЋ, Влатко. *Босна и Херцеговина српске су земље по крви и по језику. Историјске податке скупио и написао Влатко Богићевић*. Мостар: Издање Штампарије „Народа”, 1908.
- ДЕДИЋ, Драгослав. *Јагодина у Првом светском рату* (Предговор и Увод Д. Танић, 5–7; 9–31). Јагодина: Историјски архив „Средње Поморавље”, 2022.
- ДУЧИЋ, Јован. „Југословенска идеологија.” У *Catena mundi: Српска хроника на светским веригама*, I (прир. П. Р. Драгић Кијук). Београд: Catena mundi доо, 2018, стр. 191–200 (репринт).
- ЕКМЕЧИЋ, Милорад. *Огледи из историје*. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ, 1999.
- ЖИВОЈИНОВИЋ, Драгољуб Р. „Света столица, Срби и православље.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, III (прир. Б. Нешић, и С. Петровић). Београд: Catena mundi, 2016, стр. 821–827 (репринт).
- ЗБИЉИЋ, Драгољуб. „Сулуда примедба и захтев Венецијанске комисије Србима у вези с писмом.” <<https://www.ћирилица-скц.срб/драгољуб-збилић-сулуда-примедба-и-зах/>> 2020 (6. 10. 2023).

утолико јасније да је она и овде само денационализаторско средство у борби против српскога народа. Венецијанска комисија би у свом духу, можда по основи приближавања култура, одн. чињенице да се латиницом користи и шиптарски народ, такође поздравила ово наметање латинице Србима, само је проблем што се Србима са Запада латиница намеће свугде, и тамо где су они већински народ и где верују да су национално слободни (нпр. у својој држави), и тамо где су под окупацијом, свеједно чијом и свеједно каквом.

- ЗБИЉИЋ, Драгољуб и ГАЈИЋ ЖОЉА, Душан. *Силовање ћирилице. Поводом 20 година рата „Ћирилице” за ћирилицу уз опструкцију од српских лингвиста и власти у Србији (2001-2021)*. Нови Сад: Ћирилица, 2021.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи* (прир. Р. Стијовић). Павле Ивић, Целокупна дела, IX/1. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014.
- ИВИЋ, Павле. *Полемички и други сродни списи* (прир. Р. Стијовић). Павле Ивић, Целокупна дела, IX/2. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2014а.
- ЈАРОШЕВИЧ, Хенрик. *Прилози историји српскохрватског језика. Југословенски спорови о статусу схј у периоду 1901–1991* (превод с пољског и стручна редакција Душан-Владислав Пажђерски). Београд: Алма, 2012.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Српски језик и ћирилица у току Првога свјетског рата.” У *Александар Белић српски лингвиста века*, 1. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду – Међународни славистички центар, 2016, стр. 287–300.
- КОЉАНИН, Милан. „Злочини Бугарске у Србији 1915–1918.” У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 610–617 (репринт).
- КОЧЕВА, Ана и др. *За официалнијезик на Република Северна Македонија*. Софија: Българска академия на науките, 2020.
- КОШУТИЋ, Владета, Р. „Страдање језика ћириличног.” У *Catena mundi: Српска хроника на светским веригама*, II (прир. П. Р. Драгић Кијук). Београд: Catena mundi доо, 2018, стр. 547–550.
- КРЕСТИЋ, Василије Ђ. *Грађа о српскохрватским односима и Србима у Хрватској, 1848–1914*. Београд: САНУ – Архив Србије, 2019.
- ЛУКАЧ, Душан. *Три геноцида над Србима у XX веку*. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт, 1998.
- ЛУКОВИЋ, Милош. „Језичка политика на тлу Југославије за време Другога светског рата.” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII (2000): стр. 323–327.
- МЕДАКОВИЋ, Михаило. „Конгрес Хрватско-римске цркве у Загребу.” [1901] У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 559–561 (репринт).
- МИЛКИЋ, Миљан: „Живот у окупираној Србији 1915–1918.” *Одбрана, специјални прилог*, 135 (2015): стр. 1–16. <<https://www.antikvarne-knjige.com/elektronskeknjige/assets/uploads/pdf-200.pdf>> (16. XII 2022).
- МИЛОВАНОВИЋ, Милован Ђ.: „Догађаји у Загребу.” [1903] У *Catena mundi: О националном идентитету Срба*, IV (прир. Б. Нешић). Београд: Catena mundi, 2020, стр. 497–503 (репринт).

- МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар и СУБОТИЋ, Момчило (прир.). *О идентитету српског језика. О шездесетогодишњици Новосадског договора*. Београд: Матица српска у Дубровнику, 2014.
- МИСИРКОВЋ, К. „Значението на моравското или ресавското наречие за современната и историческата етнографија на Балканскиот полуостров.” *Бълг. прѳглед*, год. V, кн. I (1898): стр. 121–127.
- МЛАДЕНОВИЋ, Божица и МИЛИЋЕВИЋ, Милић. „’Beogradske novine’ – оглед о паралелним друштвима у војно-генералном гувернману Србија 1915-1918.” *Историјски часопис*, LX (2011): стр. 541–554.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб. *Српски језички заперци*. Београд: Мирослав, 2018.
- ПЕШИКАН, Митар, ЈЕРКОВИЋ, Јован и ПИЖУРИЦА, Мато (прир.). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2016³.
- РАДИЋ, Првослав. „Арчибалд Рајс о македонском, српском, и неким другим питањима.” *Србистички прилози*, Зборник у част професора Славка Вукомановића. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2005, стр. 195–209.
- РАДИЋ, Првослав. „О тзв. Великом речнику САНУ и неким другим питањима.” *Књижевност и језик*, LXIV/1–2 (2017): стр. 25–37.
- РАДИЋ, Првослав. „Филолошка парадигма Вука Караџића о српском језику и југословенска идеологија. У периоду до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.” У *Крај рата, Срби и стварање Југославије* (ур. М. Војводић). Београд: Српска академија наука и уметности, 2021, стр. 537–552.
- РАДИЋ, Првослав. „Пола века једне култне књиге у Срба: П. Ивић, Српски народ и његов језик, СКЗ, Београд, 1971.” <<https://naukaikultura.com/pola-veka-jedne-kultne-knjige-u-srba-p-ivic-srpski-narod-i-njegov-jezik-skz-beograd-1971/>> 2021a (27. 7. 2023).
- РАДИЋ, Првослав. „О буњевачком језичком питању у Језикофилу Института за српски језик САНУ и још понешто о српској икавици.” <<https://petrovgrad.org/kultura-srp/prof-dr-prvoslav-radih-o-bunjevackom-je/>> 2021b (27. 7. 2023).
- РАДИЋ, Првослав. „Улога српске елите у стварању лингвополитичкога конструкта ’српскохрватски језик’. С освртом на Ј. Скерлића и А. Белића као пропагаторе југословенства.” *Годишњак за српски језик*, XXXIII/20 (2022): стр. 83–101. <<https://scholar.archive.org/casopisi/download>>
- РАДИЋ, Првослав. „О српским граматикама између науке и политике и о неким другим питањима: Поводом питања о месту хрватског језика међу јужнословенским језицима.” <<https://naukaikultura.com/o-srpskim-gramatikamaizmedju-nauke-i-politike-i-o-nekim-drugim-pitanjima/>> 2022a (15. 3. 2022).
- РАДИЋ, Првослав. „О харвардском интересовању за српски језик: Из једног интервјуа посвећеног србистички и србистичким питањима.” <<https://naukaikultura.com/o-harvardskom-interesovanju-za-srpski-jezik-iz-jednog-intervjua-posvecenog-srbistici-i-srbistickim-pitanjima/>> 2023 (8. 8. 2023).

- РАЈС, Р. А. *Аустро-бугаро-немачке повреде ратних закона и правила*. Крф: Краљевина Србија, 1918.
- СТОЈАНОВИЋ, Љуб. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд–Земун, 1924.
- ШЕМЯКИН, А. Л. „Первая мировая война. Рождение Югославии.” У Чуркина и др., *На путях к Югославии: за и против*. Москва: Российская академия наук – Институт славяноведения и балканистики, Индрик, 1997, стр. 341–381.

*

- Beogradske novine*. Beograd, 1. I 1916: стр. 1–6. <http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#issue:NLS_00014_19160101> 1916 (28. 8. 2023).
- BERSA, Josip. *Dubrovačke slike i prilike, 1800–1880* (I–II). Beograd: Zadužbina Vladete Jerotića – Domus editoria Ars libri, 2021.
- Dubrovnik. Kalendar za prostu 1898*. Dubrovnik: Izdanje i naklada Srpske Dubrovačke Štamparije A. Pasarića, 1897. <<https://www.scribd.com/doc/272503253/Dubrovnik-Kalendar-za-1898#>> (28. 8. 2023).
- IVIĆ, Pavle. „O značenju izraza *lingua seruiana* u dubrovačkim dokumentima XV–XVIII veka.” *Зборник за филологију и лингвистику*, XII (1969): стр. 73–83.
- KRALJAČIĆ, Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882–1903)*. Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1987.
- MIRKOVIĆ, Ena. „Odnos Blagoja Neškovića prema nacionalnom pitanju 1944–1952.” *Istorija 20. veka*, god. 36, 2 (2018): стр. 101–116. <https://istorija20veka.rs/wp-content/uploads/2018/07/2018_2_06_mir_101-116.pdf> (15. IX 2023).
- OKUKA, Miloš. *Srpski na kriznom putu (Povjesnica, ideologija, jezička zbilja)*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, 13. Beograd (16. ožujak 1945) <https://sr.m.wikipedia.org/wiki/Датотека:Zabrana_povratka_kolonistima.jpg> (25. 9. 2023).
- STAVRIJANOS, Leften: *Balkan posle 1453. godine* (прев. В. Костић). Beograd: Equilibrium, 2005.
- ŠIPKA, Milan. *Standardni jezik u Bosni i Hercegovini u dokumentima jezičke politike*. Budapest: Open Society Institute, Center for Publishing Development, Electronic Publishing Program, 1999.
- ŽUTIĆ, Nikola. *Ilirski zavod svetog Jeronima. Od srpsko-rimokatoličkog do hrvatskog 1453–1971*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2020.
- Yu historija. Dokumenti: „Krfaska deklaracija 20 / 7. jula 1917.” <http://www.yuhistorija.com/serbian/jug_prva_txt01a.html> 1917 (13. 6. 2022).

Prvoslav T. Radić

ON THE STATE OF THE SERB LANGUAGE AND SCRIPT IN OCCUPIED SERBIA DURING THE GREAT WAR (1915–1918) AND ABOUT SUBSEQUENT RECURRENCES OF THAT CONDITION

During the Great War (World War I), the Austro-Hungarian occupier divided Serbia into two occupation zones: the western, Austro-Hungarian, and the eastern, Bulgarian. The occupation government sought to destroy the political and national self-awareness of Serbians by launching its propaganda *Belgrade newspaper* („Beogradske novine”) after banning all domestic newspapers. Newspapers were published in the so-called „Serbo-Croatian” („srpsko-hrvatski”) language, in Ijekavic and Latin, under the editorship of foreigners, i.e. German and Austro-Hungarian subjects. Forms of the Zagreb (Croatian) variant of the Serb language were imposed through language editing. In the areas that belonged to the Bulgarian occupation zone, a similar program was implemented as in Austro-Hungarian zone, only not in the direction of Croatization, but Bulgarianization of the Serbian population (banning the use of the Serb language and script, Serb books, Serb personal names, Serb fame, etc.). However, certain occupation methods from the First World War and earlier times, contained in the fight against the Serbs through the denial of the Serb language and culture, will continue to last in later periods in the Serb ethnic areas, including Serbia. This will continue, in the new political circumstances, to coincide in many ways with the Austro-Hungarian occupation plans from the First World War.

Thus, in the fight against Serb identity and national features, the pro-Croatian government of the CPY (Communist Party of Yugoslavia) and the communist leader J. Broz Tito accepted solutions from the time of the Austro-Hungarian occupation of the Western Balkans, which were directly harmful to the Serbs. However, the collapse of the communist/socialist Yugoslavia (The Socialist Federal Republic of Yugoslavia) did not bring significant changes to the Serbs regarding the preservation of the national script (the Cyrillic alphabet), as well as the name Serb language („српски језик”).

Key words: Great War (World War I), occupation of Serbia, „Belgrade Newspaper”, Serb language, „Serbo-Croatian” language construct, Cyrillic, Yugoslav ideology.